

Marroquins a Tarragona i Reus: pautes d'assentament i segregació residencial. Hi ha enclavaments ètnics?¹

Hicham Achebak

geògraf

hicham.achebak@gmail.com

Resum

Els municipis de Tarragona i Reus es perfilen com dos dels principals pols d'assentament de la població marroquina a Catalunya. El present article té com a objectiu principal analitzar l'evolució de les pautes d'assentament i la segregació residencial d'aquesta comunitat en ambdós municipis, i determinar si el mencionat fenomen ha donat lloc a la formació d'enclavaments ètnics, entesos com a espais residencials amb una presència significativa d'una o més poblacions estrangeres. Per a això, s'ha utilitzat la nacionalitat de la població resident a les seccions censals que conformen la divisió administrativa inframunicipal de totes dues ciutats (2004-2013) i s'han aplicat diversos índexs de segregació. Els principals resultats mostren que tant la concentració com la segregació en l'espai s'han intensificat i tan sols una secció censal podria considerar-se enclavament ètnic.

Paraules clau: Població marroquina, Tarragona, Reus, segregació residencial, enclavaments ètnics.

Resumen: *Marroquíes en Tarragona y Reus: pautas de asentamiento y segregación residencial. ¿Hay enclaves étnicos?*

Los municipios de Tarragona y Reus se perfilan como dos de los principales polos de asentamiento de la población marroquí en Cataluña. El presente artículo tiene como

1. L'article és una revisió del treball de fi de grau "Immigració i ciutat. Agrupació i segregació espacial de la població de nacionalitat marroquina a Tarragona, 2004-2012" guardonat amb el premi Lluís Casassas i Simó de la Societat Catalana de Geografia en la seva 19a edició (2013).

objetivo principal analizar la evolución de las pautas de asentamiento y la segregación residencial de esta comunidad en ambos municipios y determinar si el mencionado fenómeno ha dado lugar a la formación de enclaves étnicos, entendidos como espacios residenciales con una presencia significativa de una o más poblaciones extranjeras. Para ello se ha utilizado la nacionalidad de la población residente en las secciones censales que conforman la división administrativa inframunicipal de las dos ciudades (2004-2013) y se han aplicado varios índices de segregación. Los principales resultados desvelan que tanto la concentración como la segregación en el espacio se han intensificado y tan sólo una sección censal podría considerarse enclave étnico.

Palabras clave: población marroquí, Tarragona, Reus, segregación residencial, enclaves étnicos.

Abstract: *Moroccans in Tarragona and Reus: settlement patterns and residential segregation. Are there ethnic enclaves?*

Tarragona and Reus are two of the main poles of Moroccan population settlements in Catalonia. The main objective of this research is to analyse the evolution of settlement and residential segregation patterns of this community in both municipalities, and to determine if the mentioned phenomenon has led to the formation of ethnic enclaves, defined as residential areas with a significant representation of one or more foreign populations. For this purpose, we use different measures of residential segregation and population data in all census tracts for the 2004-2013 period. The main results highlight that the concentration and segregation levels have intensified and only one census tract could be considered an ethnic enclave.

Key words: Moroccan population, Tarragona, Reus, residential segregation, ethnic enclaves.

* * *

1. Introducció

El principal objectiu d'aquest treball és conèixer si la distribució de la població de nacionalitat marroquina és més o menys homogènia en els espais urbans de Tarragona i Reus, o, pel contrari, tendeix a concentrar-se en determinats barris o zones urbanes, donant lloc a l'aparició de processos de segregació residencial i la formació d'enclavaments ètnics. Tot això, abans i durant la crisi econòmica (2004-2013).

Com es veurà en l'apartat següent, dedicat al repàs de l'estat de la qüestió sobre la recerca en aquesta temàtica, no es tracta d'una aproximació metodològica nova, més aviat es pretén donar continuïtat a un bon nombre de treballs similars realitzats per a altres escales territorials: mentre que el gran volum dels estudis realitzats mostren una predilecció per les grans ciutats, és precís manifestar que existeix una preocupant manca de treballs sobre ciutats mitjanes i

petites on, en termes percentuals, el nombre de població estrangera arribada és, en alguns casos, superior inclús al de les grans conurbacions urbanes. És, doncs, en aquest fet on resideix una de les principals aportacions d'aquest article.

Per tal de donar resposta a aquestes i altres qüestions, l'article s'ha dividit en sis apartats, el primer dels quals és aquesta presentació dels objectius de l'estudi. El segon apartat consisteix en el repàs de l'estat de la qüestió, en què es destaca la manca de treballs que emprin una escala d'anàlisi similar a la plantejada aquí, mentre que en el tercer es defineixen els conceptes metodològics. Els resultats obtinguts es recullen, d'una banda, en l'apartat cinquè, que consta d'una radiografia de les pautes d'assentament de la població marroquina en els municipis seleccionats i de l'anàlisi dels seus nivells de segregació residencial, a la vegada que s'estableix un quadre comparatiu amb els principals grups nacionals; de l'altra, en el sisè, on tractem de determinar si aquesta segregació ha propiciat la formació d'enclavaments ètnics. Finalment, el treball finalitza amb les conclusions i la relació de referències bibliogràfiques consultades.

2. Un breu estat de la qüestió

Els primers estudis referits al fenomen de la segregació residencial es remunten als anys vint i trenta del segle passat, i tenen els seus orígens en les investigacions de l'escola d'ecologia urbana de Chicago, centrades en temes racials i en què destaquen autors com ara Park (1924), que ens parla de la "distància social" o la intensitat de les relacions personals; Burgess (1928), sobre la segregació residencial dels ciutadans segons la seva "raça" en les ciutats americanes i Wirth (1928), en relació als guetos de població jueva.

No obstant això, els primers treballs en proposar indicadors destinats a plasmar quantitativament l'abast i l'evolució en el temps d'aquest fenomen es fan esperar fins els anys cinquanta, aspecte en el qual destaquen els estudis sobre els índexs d'igualtat de Duncan i Duncan (1955*a* i 1955*b*) i els índexs d'interacció de Bell (1954). Dècades més tard, especialment durant els anys vuitanta i noranta, altres autors americans (Morgan, 1975; Jakubs, 1981; White, 1983; Morrill, 1991 i Wong, 1993) elaboren els denominats índexs espacials de segregació, que permetran classificar i comparar la situació de la població estrangera en diferents grups i efectuar anàlisis temporals.

A Europa, els estudis sobre segregació residencial, fortament influenciats per les investigacions precedents de l'altra riba de l'Atlàntic, no despertaran un cert interès fins a la meitat de la dècada dels setanta, sobretot des de les institucions polítiques, quan els *guestworkers* no mostraven intenció de tornar als seus països d'origen (Bolt et al., 2002). És sobretot al sud d'Europa, pel seu paper com a zona receptora d'un gran nombre d'immigrants al llarg de la darrera dècada del segle passat i la primera de l'actual, on més han proliferat estudis acadèmics (generalistes alguns, i d'anàlisi de casos concrets, uns altres) sobre

el tema: a França destaca l'estudi de Guermond i Lajoie (1999) sobre la segregació a les ciutats franceses; a Portugal, els treballs de Malheiros sobre el paper dels països del sud d'Europa (Grècia, Itàlia, Portugal i Espanya) en els sistemes internacionals de migració i en l'aparició de nous patrons de segregació ètnica (Malheiros, 2002) i sobre el cas particular de la ciutat de Lisboa (Malheiros, 2004); a Itàlia els treballs d'Arbaci sobre la situació comparativa a diverses ciutats del sud d'Europa, entre elles Barcelona (Arbaci 2007 i 2008; Arbaci i Malheiros, 2010), temes que també són tractats pel grec Maloutas (Maloutas i Fujita, 2012).

Pel que fa al nostre context més immediat, a Espanya i a Catalunya destaquen diversos estudis sobre les grans ciutats, per ser principalment en aquests contextos urbans on s'ha assentat la major part de la població estrangera els darrers anys: així, trobem estudis similars per a les ciutats de Madrid (Martínez i Leal, 2008; Echazarra, 2009 i 2010), Barcelona (Bayona i Blanco, 2004; Bayona, 2007*a* i 2007*b*; Bayona i López, 2011), Bilbao (Lavía, 2008 i 2009) i diverses ciutats andaluses (Checa i Arjona, 2007; Checa *et al.*, 2011) amb el propòsit comú a tots ells de quantificar la segregació residencial de la població estrangera servint-se d'alguns dels indicadors anteriorment esmentats, buscar les seves forces causals i, en alguns casos, fer recomanacions per al disseny de polítiques públiques. Com ja avançàvem inicialment, a Catalunya el gruix dels treballs se centren en la ciutat de Barcelona, amb tres excepcions remarcables: Martori i Hoberg (2008) trenquen els esquemes i estenen la seva anàlisi a tots els municipis adjacents a la ciutat comtal; Roquer *et al.* (2013) duen a terme una incursió sobre diverses ciutats mitjanes de la Catalunya no metropolitana (Tarragona, Reus, Lleida, Girona-Salt-Sarrià de Ter, Tortosa i Vic); i més recentment, l'exhaustiva tasca dels investigadors del Grup d'Estudis Demogràfics i de les Migracions del Centre d'Estudis Demogràfics (Sabater *et al.* 2012), liderats per Andreu Domingo, que, d'altra banda, són els primers en endinsar-se en l'anàlisi de la formació i evolució dels enclavaments ètnics per al conjunt d'Espanya i Catalunya des d'una vessant quantitativa, determinant el seu nombre, localització i composició poblacional (Domingo *et al.*, 2013; Sabater *et al.*, 2013; Galeano *et al.*, 2014).

3. Apunts metodològics

Què entenem per segregació? White (1983) defineix aquest concepte des de dues òptiques científiques diferents, la sociològica i la geogràfica; en un sentit sociològic, la noció de segregació es refereix a l'absència d'interacció entre grups socials, mentre que des de la vessant geogràfica del terme, la segregació implica la desigual distribució dels grups socials en un espai circumscrit. Al seu torn, Brun (1994) ens aporta una definició en la qual preval aquesta última accepció: "La distinció spatial entre les aires de résidence de groupes de population

vivant dans une même agglomération”. Per tant, cal distingir entre el sentit purament geogràfic de *segregació residencial* i el sentit social: processos de diferenciació social, marginació, discriminació i/o exclusió. Però, a dia d'avui no disposem encara d'una definició canònica d'un altre dels conceptes associats a la segregació residencial: el d'*enclavament ètnic*. El diccionari de la Reial Acadèmia Espanyola diu, respecte a la paraula *enclavament*, “grupo étnico, político o ideológico inserto en otro y de características diferentes”. Ara bé, com definim *categoría ètnica*? Conscients de les limitacions imposades per les dades estadístiques de què disposem, delimitarem com a ètniques aquelles característiques que puguin compartir els individus que posseeixen la mateixa nacionalitat, assabentats del biaix que pot comportar aquesta categorització.

Com bé reflecteix el títol de l'article, l'àmbit territorial d'estudi seleccionat ve predeterminat pels límits administratius dels termes municipals de Tarragona i Reus, dues ciutats del sud de Catalunya que presenten diverses característiques comunes: *a)* el seu caràcter marcadament urbà, amb atractiu laboral i funcions administratives pròpies d'una capital comarcal, i també provincial en el cas de Tarragona; *b)* una població similar que oscil·la entorn els 100.000 i els 150.000 habitants; *c)* un pes de la població estrangera per sobre de la mitjana catalana (el 2013 superior al 18%) i, finalment, *d)* ens trobem davant de dos municipis que es perfilen com a principals pols d'assentament de la població de nacionalitat marroquina, tant a nivell provincial (el 2013 acullen el 37,3% de la que resideix a la província de Tarragona) com autonòmic (per darrere de Terrassa, Barcelona i Mataró) i, a més, en els dos casos aquest col·lectiu encapçala el rànquing de nacionalitats estrangeres amb diferència respecte a la resta de grups nacionals.

El grau de segregació o concentració d'una població en l'espai es pot veure incrementat o minorat en funció de la unitat territorial d'anàlisi emprada (Wong, 2008). En el nostre cas utilitzarem l'escala de desagregació geogràfica més petita que tenim al nostre abast, que ens permeti establir un quadre de comparació entre ambdós municipis i, al mateix temps, ens proporcioni informació sobre variables sociodemogràfiques bàsiques com ara la nacionalitat dels seus habitants: la secció censal. Aquestes són àrees inframunicipals molt ben delimitades que s'usen com a base per al cens electoral, d'aquí que rebin el qualificatiu de “censal”. Tot habitatge i/o habitant pot pertànyer només a una d'aquestes àrees, i el seu conjunt ha de conformar la totalitat del territori municipal. La Llei Orgànica 5/1985 del Règim Electoral General recomana que una secció censal no superi els 2.500 habitants, de manera que l'extensió màxima que pot ocupar una secció no ve determinat per un criteri de superfície sinó pel nombre d'habitants.

Igualment, l'ús d'aquesta unitat espacial comporta certs inconvenients per a la pròpia anàlisi dels fenòmens que aquí es plantegen, entre els quals cal assenyalar-ne dos: primerament la variabilitat del nombre de seccions censals al llarg del temps, fet que pot alterar greument la comprensió de l'evolució dels

enclavaments ètnics. Segonament la inadequació del traçat de la secció censal, que al seu torn pot escapar barris d'agrupació de població immigrant, subvalorant d'aquesta forma la concentració i la segregació residencial de la població estrangera al municipi (Galeano *et al.*, 2014).

El càlcul de la segregació residencial serà copsat amb dos indicadors clàssics que mesuren, encara que de forma diferent, una mateixa dimensió de la segregació residencial, la uniformitat (Massey i Denton, 1988): l'índex de segregació i l'índex de dissimilitud.

L'índex de segregació elaborat per Duncan i Duncan (1955*a* i 1955*b*) calcula la diferència entre la proporció d'individus del grup minoritari del qual s'analitza la segregació i la proporció del grup majoritari per a cada secció censal. Els valors mínim i màxim que pot prendre l'indicador són, respectivament, 0 i 1 (0 i 100); el primer mostra una distribució igualitària, és a dir, que en totes les seccions censals hi ha la mateixa proporció poblacional del grup minoritari i el grup majoritari, mentre que la unitat indica màxima segregació, perquè ambdós grups no coincideixen en l'espai. El resultat d'aquest indicador es pot interpretar com la proporció del grup analitzat que hauria de canviar el lloc de residència per tal d'obtenir una localització igualitària.

$$IS = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{x_i}{X} - \frac{t_i - x_i}{T - X} \right| \quad 0 \leq IS \leq 1$$

On x_i és la població del grup minoritari a la secció i ; X és la població total del grup minoritari en el conjunt del municipi; t_i la població total a la secció i ; T és la població total del municipi, i n és el nombre de seccions censals del municipi.

El segon índex, de dissimilitud, també creat per Duncan i Duncan (1955 i 1955*b*), és molt similar a l'anterior pel que fa a la definició, la diferència rau en què s'hi compara la distribució de dos subgrups de població entre si, i no la localització d'un subgrup en relació al grup majoritari. Aquest indicador també pren valors compresos entre 0 i 1 (0 i 100), en què 0 informa que els dos subgrups es distribueixen de forma idèntica en el territori, mentre que la unitat és indicador de segregació màxima. En termes percentuals, l'indicador s'interpreta com el percentatge de població del grup analitzat que hauria de canviar de secció censal de residència per tal d'obtenir una distribució igualitària en l'espai respecte del grup amb el que es compara.

$$D = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{x_i}{X} - \frac{y_i}{Y} \right| \quad 0 \leq D \leq 1$$

On x_i és la població del grup X a la secció i ; X és la població total del grup X en el conjunt del municipi; y_i la població del grup Y a la secció i ; Y és la població total del grup Y en el conjunt del municipi, i n és el nombre de seccions censals del municipi.

A diferència dels dos indicadors de segregació anteriors, que resumeixen en un únic valor el grau de segregació d'un grup poblacional, el coeficient de localització proporciona un valor diferent per a cadascuna de les seccions censals, relacionant la proporció de població d'un grup en un espai concret amb la del conjunt del municipi (Bayona, 2007a), això ens permetrà representar cartogràficament la segregació residencial als municipis seleccionats. Si el valor calculat és superior a la unitat, s'interpreta que la població està sobrerrepresentada, mentre que valors inferiors a la unitat corresponen al cas oposat.

$$QL = \frac{\frac{x_i}{t_i}}{\frac{X}{T}}$$

On x_i és la població del grup X a la unitat espacial i ; X és la població total del grup X en el municipi; t_i la població total de la unitat i ; T és la població total del municipi.

La tipologia d'enclavament ètnic aplicada a les seccions censals és aquella que adaptem Galeano *et al.* (2014) a la realitat migratòria de les nostres ciutats, a partir de la tipificació ideada per Johnston Ronald *et al.* (2002). Ells diferencien diversos tipus d'entorns residencials en funció del percentatge de la població autòctona i la composició de la població nascuda a l'estranger; en canvi, nosaltres canviem aquest últim paràmetre, *lloc de naixement*, per *nacionalitat*, amb un argument que tractarem de justificar unes línies més endavant, assumint la possible distorsió en els resultats subjacent de la subestimació d'aquelles persones estrangeres que s'hagin nacionalitzat espanyoles. Les seccions censals on la població de nacionalitat espanyola és majoritària les anomenarem *comunitats majoritàries*; hi distingirem dues tipologies: les *comunitats majoritàries homogènies*, on aquesta població representaria un percentatge igual o superior al 80% del total, i les *comunitats majoritàries no homogènies*, on representaria entre el 50% i el 79% del total d'habitants. Contràriament, allà on la població de nacionalitat espanyola deixa de ser igual o superior al 50% del total de residents d'una secció, trobarem els anomenats *enclavaments ètnics*, dels quals distingirem un total de quatre categories:

1. Els *enclavaments plurals de tipus A*, on la població de nacionalitat espanyola oscil·laria en termes percentuals entre un 30 i un 49%, mentre que un grup o més d'estrangers formarien, com a mínim, un 20% del total de la població, però cap assoliria més del 60% dins de la mateixa secció censal.
2. Els *enclavaments plurals de tipus B*, on la població de nacionalitat espanyola representaria encara entre un 30% i un 49%, però cap grup d'estrangers registraria un 20% del total de residents de l'àrea.
3. Els *enclavaments mixtos*, on la població de nacionalitat espanyola tindria un pes inferior al 30%, mentre que un grup o més formarien un àmplia majoria no polaritzada, és a dir, cap grup representaria més del 60% en el si d'una mateixa secció.

4. Els *enclavaments polaritzats*, on només un grup d'immigrants representaria, com a mínim, un 60% del total de la població de l'àrea, però també tindria un pes significatiu en altres seccions censals.

L'estudi es basa en les dades de població recollides en el Padró municipal d'habitants que l'Institut Nacional d'Estadística (INE) publica anualment amb data de referència 1 de gener. En el nostre cas, l'única variable sociodemogràfica utilitzada és la referent a la nacionalitat. S'ha optat per l'ús de la variable de procedència relativa a la nacionalitat en comptes d'aquella que considera el lloc de naixement, per dues raons, d'una banda pel simple fet que l'ús d'aquesta última implicaria excloure de l'anàlisi la població nascuda al nostre país però que manté la nacionalitat del país d'origen i, d'altra part, per considerar que l'adquisició de la nacionalitat espanyola entre la població immigrada nascuda en països no hispanoamericans és menor en comparació amb la població hispanoamericana: mentre aquesta última pot iniciar els tràmits administratius per accedir a la nacionalitat espanyola després de dos anys de residència legal interrompuda a Espanya, les altres nacionalitats en necessiten deu.

Finalment, cal assenyalar que bona part dels resultats del nostre estudi s'han plantejat de forma cartogràfica. Per a això, ha estat imprescindible disposar de la base cartogràfica que detalla la divisió censal dels municipis en qüestió i d'un programa de cartografia temàtica amb el qual s'han confeccionat les figures que il·lustren el present treball.

4. Pautes d'assentament i segregació residencial

Des de la irrupció de la immigració estrangera a Espanya, titllada per alguns autors com a *boom*, a partir de la segona meitat dels anys noranta i el primer decenni del segle actual, fruit de la bonança econòmica i d'una demografia propensa a la immigració de mà d'obra (Roquer *et al.*, 2013), la població marroquina empadronada a Tarragona i Reus (taula 1) experimenta un gran creixement —tot i l'adveniment de la paorosa crisi econòmica que no l'aconsegueix frenar— que la situa com a primer col·lectiu estranger d'ambdues ciutats. L'any 2000, a Tarragona, estaven registrats al padró escassament 412 residents marroquins, mentre que alhora a Reus encara no superaven el miler d'habitants (956 residents). Tretze anys més tard, amb l'últim padró del que disposem en aquest estudi, la xifra arriba als 7.013 i 8.275 habitants respectivament, tot retrocedint de forma anòmala respecte del punt més àlgid, que es registrà el 2012. La inversió de la tendència s'atribueix indubtablement a la crisi econòmica que afecta fortament aquest col·lectiu, forçant així la seva reemigració a tercers països i, en molt menor mesura, el retorn, i les nacionalitzacions.

Taula 1. Població segons nacionalitat, marroquina/estrangera (1 de gener 2000-2013)

| | Tarragona | | | Reus | | |
|------|---------------------|---------------------|------|---------------------|---------------------|------|
| | Població estrangera | Població marroquina | % | Població estrangera | Població marroquina | % |
| 2013 | 24.235 | 7.013 | 28,9 | 19.830 | 8.275 | 41,7 |
| 2012 | 24.550 | 7.093 | 28,9 | 20.353 | 8.354 | 41,1 |
| 2011 | 24.191 | 6.859 | 28,4 | 20.243 | 8.104 | 40,0 |
| 2010 | 25.494 | 7.080 | 27,8 | 20.565 | 8.058 | 39,2 |
| 2009 | 25.423 | 7.000 | 27,5 | 20.707 | 7.798 | 37,7 |
| 2008 | 22.768 | 5.965 | 26,2 | 20.626 | 7.487 | 36,3 |
| 2007 | 18.585 | 5.053 | 27,2 | 17.502 | 6.782 | 38,8 |
| 2006 | 15.329 | 4.197 | 27,4 | 14.119 | 5.868 | 41,6 |
| 2005 | 12.501 | 3.129 | 25,0 | 11.760 | 4.925 | 41,9 |
| 2004 | 8.540 | 1.888 | 22,1 | 8.582 | 3.769 | 43,9 |
| 2003 | 6.222 | 1.280 | 20,6 | 6.366 | 2.978 | 46,8 |
| 2002 | 3.869 | 915 | 23,7 | 4.155 | 2.191 | 52,7 |
| 2001 | 2.296 | 585 | 25,5 | 2.674 | 1.527 | 57,1 |
| 2000 | 1.547 | 412 | 26,6 | 1.710 | 956 | 55,9 |

Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants (www.idescat.cat).

Nota: les dades de Tarragona corresponents al període 2000-2010 contemplen els residents a la Canonja, nucli urbà de la ciutat de Tarragona que es constituí en municipi independent l'any 2010.

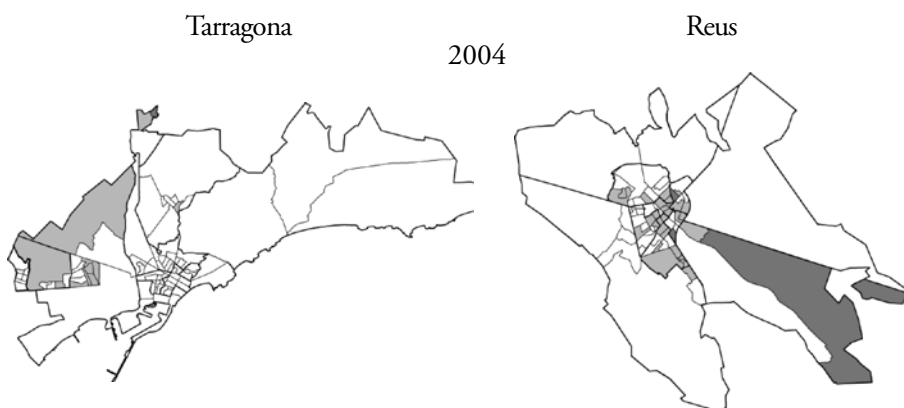
Ara que sabem quants són: com es distribueixen a escala inframunicipal? Els mapes representats en la figura 1 reflecteixen una primera imatge de concentració o agrupació en l'espai.

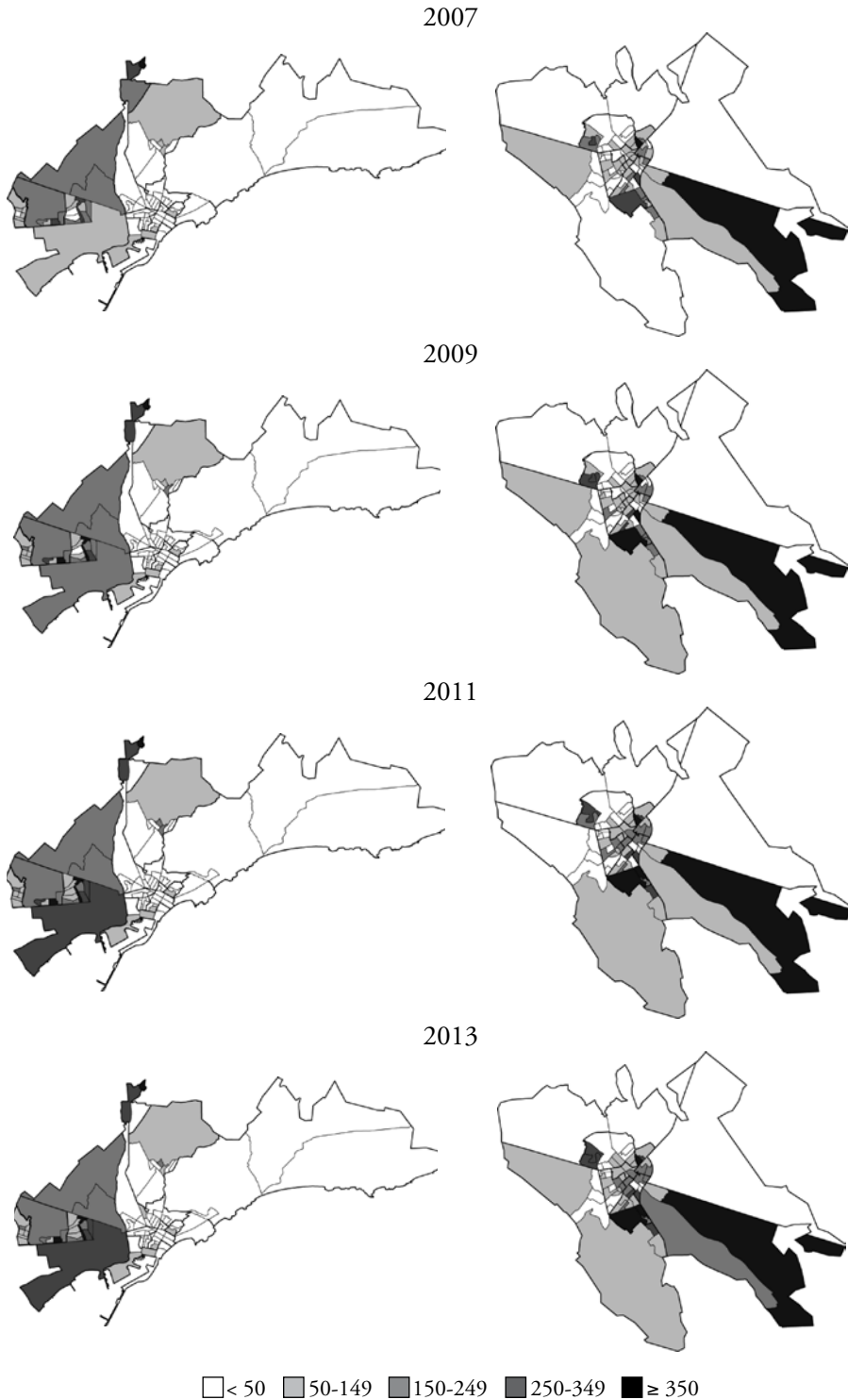
Les seccions censals amb major representació de població marroquina en ambdós contextos urbans obeeixen a la mateixa realitat: tenen relació amb certs espais perifèrics, nascuts a la dècada dels seixanta i setanta per tal d'acollir principalment la immigració procedent de la resta de la geografia espanyola, i que progressivament ha estat substituïda per l'arribada de nova població estrangera en un procés anomenat "cadena de vacants", mitjançant el qual una població es veu reemplaçada, a mesura que prospera socioeconòmicament, per una altra de més vulnerable. Així doncs, en els dos casos s'observa una clara pauta d'inserció en el territori d'aquest col·lectiu, caracteritzada per un progressiu i accelerat procés d'agrupació en determinats barris de la ciutat; el pas dels anys i l'increment sostingut en el seu nombre d'efectius consolida diverses àrees de concentració en detriment de les zones urbanes més ben posicionades socioeconòmicament. A Tarragona integren els anomenats barris de ponent –Torreforta i adjacents, Campclar i Bonavista– i l'igualmente perifèric barri de Sant Salvador, al nord; a Reus són els barris Fortuny, Juroca i Sant Josep Obrer –al sud del terme municipal–, Sant Joan –al nord-est– i Gaudí –al nord-oest–, tots ells amb baixa reputació residencial i en els quals, generalment, l'accés a

l'habitatge és més assequible econòmicament. Ara bé, si bé és cert que en les dues ciutats l'assentament de la població marroquina contempla la mateixa especialització diferencial en l'espai urbà, a Reus també protagonitza una important presència a les zones centrals de la ciutat, de manera que, la concentració es veu matisada, a diferència de la capital provincial, on les seccions censals del centre de la ciutat i les noves zones de creixement urbà a l'est del municipi (Urbanitzacions de Llevant) presenten un buit molt destacable del nostre col·lectiu.

L'explicació d'aquest fet es deu a un conjunt de factors, entre ells l'antiguitat de la migració, qüestions ètniques i socioeconòmiques. Vegem-les una per una de forma més detallada: tradicionalment, la migració marroquina ha estat la pionera entre les migracions internacionals, amb una relativament llarga història de prop de vint-i-cinc anys de presència en terres catalanes, la qual cosa explicaria en part, d'una banda la seva elevada presència en el conjunt del territori català i, per altra, els actuals processos de reagrupament dels familiars dels immigrants ja establerts al nostre país. Encara que els treballs sobre la distribució territorial de la població mencionats en parlar de l'estat de la qüestió mostren un cert paral·lelisme entre l'arribada massiva de nova població i la seva dispersió pel territori, sí sembla més que probable que la principal via d'entrada actual al país, com és el reagrupament familiar, pot fer incrementar la concentració espacial observada, ja que els nous residents arribats per aquesta via lògicament no constituïran, almenys de moment, noves llars en hipotètiques noves localitzacions, sinó que engrossiran les ja existents (Fullaondo, 2008). Probablement no sigui una qüestió que podem respondre amb seguretat en aquest moment, quan la proximitat del boom migratori a Catalunya no ens ofereix encara prou perspectiva temporal per observar què succeeix territorialment, amb el pas del temps, amb col·lectius d'arribada recent.

Figura 1. Població de nacionalitat marroquina per secció censal (1 de gener 2004-2013)





Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitantes (www.ine.es)

En relació amb les qüestions ètniques, la diferenciació territorial de la població pot deure's igualment a processos endògens d'agrupació: determinats col·lectius –especialment aquells que, per motius de llengua, religió o altres pautes culturals, es diferencien més de la societat d'acolliment– tendeixen a reagrupar-se en determinats hàbitats urbans per tal de recrear una atmosfera familiar que facilita la vida diària i on se senten còmodes i menys estranys; d'aquí que hi hagi un desig i alhora una major facilitat de trobar allotjament al costat del propi grup ètnic o nacional instal·lat prèviament en un determinat barri. Finalment cal destacar el paper que el desigual accés a l'habitatge té sobre la distribució territorial dels diferents col·lectius nacionals en contextos urbans. Tal i com suggereix Bayona (2007a), la discriminació és el principal mecanisme en la diferenciació social de l'espai basada en l'ètnicitat: la reducció de les oportunitats d'elecció residencial –des d'un punt de vista social, però també des de la perspectiva geogràfica– implica, necessàriament, una segregació territorial major. I és probablement el col·lectiu marroquí –per qüestions que no analitzarem aquí– el que més pateix aquesta discriminació, basada sovint en discursos xenòfobs sustentats sobre estereotips falsos, situació que es reflecteix en els seus nivells de segregació que a continuació analitzarem detingudament.

Com s'aprecia a la taula 2, que ens mostra els valors de l'índex de segregació calculat per a la població marroquina a Tarragona i Reus, els nivells de segregació residencial mantenen una tendència a l'alça, encara que difereixen notablement entre les dues ciutats (tenen més importància al municipi de Tarragona); a Reus, on els valors de segregació es veuen modificats escassament, l'increment entre l'any de partida del nostre estudi (43,1 el 2004) i l'últim (45,2 el 2013) únicament és de 2,1 punts percentuals, res a veure amb Tarragona, on al llarg d'aquests nou anys la segregació augmenta estrepitosament, en 10,4 punts percentuals (48,8 el 2004 i 59,2 el 2013). D'una banda la situació detectada a la capital provincial respon simplement a la gran dimensió del procés d'agrupació en l'espai al qual hem al·ludit anteriorment; de l'altra, cal assenyalar que en ambdós casos el progressiu creixement del nombre de residents marroquins no s'ha traduït en una reducció dels seus nivells de segregació residencial sinó en un increment.

Taula 2. Valors de l'índex de segregació de la població de nacionalitat marroquina a Tarragona i Reus (1 de gener 2004-2013)

| | 2004 | 2007 | 2009 | 2011 | 2013 |
|-----------|------|------|------|------|------|
| Tarragona | 48,8 | 56,9 | 60,2 | 59,0 | 59,2 |
| Reus | 43,2 | 45,1 | 46,0 | 45,9 | 45,2 |
| Àmbit | 46,0 | 51,0 | 53,1 | 52,5 | 52,2 |

Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitantes (www.ine.es)

Si estenem la nostra anàlisi als principals grups nacionals (taula 3) veurem que, en termes generals, els valors obtinguts en l'índex de segregació mostren una segregació baixa $-39,5$ i $46,0$ de mitjana– de la població estrangera a Reus i Tarragona, respectivament. Segons la nacionalitat, a Tarragona les que presenten uns valors més elevats són algunes d'africanes (Nigèria $69,1$ i Marroc $59,2$), acompanyades de pakistanesos ($61,8$) i bolivians ($58,0$). A Reus també passa un fet molt similar: són els col·lectius africans (Algèria $53,8$; Senegal $48,9$ i el Marroc $45,2$) i els bolivians ($46,7$), als quals en aquesta ocasió se sumen els búlgars ($45,4$). En l'altre extrem trobaríem les nacionalitats que presenten una escassa segregació, com algunes sud-americanes (colombians i argentins) i europees (francesos, italians i romanesos).

Taula 3. Valors de l'índex de segregació dels principals grups nacionals a Tarragona i Reus (1 de gener de 2013)

| Tarragona | IS | Reus | IS |
|-----------|------|-----------------|------|
| Marroc | 59,2 | Marroc | 45,2 |
| Romania | 36,9 | Romania | 29,4 |
| Colòmbia | 32,8 | Bolívia | 46,7 |
| Xina | 45,7 | Colòmbia | 29,0 |
| Nigèria | 69,1 | Xina | 43,0 |
| Itàlia | 30,7 | Rep. Dominicana | 38,1 |
| Argentina | 33,7 | Equador | 38,2 |
| Bulgària | 42,0 | Itàlia | 31,5 |
| Pakistan | 61,8 | Senegal | 48,9 |
| Bolívia | 58,0 | Argentina | 26,9 |
| Equador | 44,2 | Brasil | 37,0 |
| França | 36,8 | Algèria | 53,8 |
| Algèria | 46,7 | Bulgària | 45,4 |

Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitantes (www.ine.es)

Quant a l'índex de dissimilitud (taula 4), que compara la distribució de dos subgrups de població entre si –i amb el qual es pot conèixer en quina mesura comparteixen territori– a Tarragona els marroquins manifesten una major relació amb els algerians ($48,4$) i, sobretot, amb els nigerians. El 2013 tan sols el 31,3% dels nigerians haurien de canviar de secció censal de residència per obtenir una distribució uniforme respecte de la dels marroquins, perquè tots dos col·lectius comparteixen una especial concentració residencial als barris de ponent i al barri de Sant Salvador. Contràriament, trobem poca compartició de l'espai residencial amb els ciutadans francesos, italians, xinesos i bolivians, més del 69% dels quals, el mateix any, haurien de canviar de residència per tal

d'obtenir una disposició en el territori idèntica a la que presenta el col·lectiu que estudiem. Alhora, el mateix índex permet constatar que els “penúltims” en arribar a Tarragona –espanyols nascuts fora de Catalunya– comparteixen (49,2) l'espai residencial amb els marroquins, més que no pas els nascuts a Catalunya (57,3). Aquest resultat no és estrany perquè la major part de la població marroquina ha anat a parar als polígons residencials perifèrics que allotjaven (i allotgen) aquella immigració espanyola de menor capacitat adquisitiva.

En canvi, a Reus no es dona aquesta situació de disparitat en les relacions residencials, perquè el 2013 el col·lectiu comparteix mitjanament l'espai residencial amb tots els altres grups nacionals que aquí analitzem. Amb tot, és cert que aquesta interacció en el territori és més gran amb els dominicans (35,5), romanesos (37,9), colombians (39,1) i algerians (39,8), i menys amb els bolivians (52,5), xinesos (49,9) i italians (48,0). D'altra banda, tampoc s'observa una considerable diferència amb els nacionals nascuts fora (38,9) i dins (40,7) de Catalunya.

Taula 4. Valors de l'índex de dissimilitud de la població de nacionalitat marroquina a Tarragona i Reus (1 de gener 2013)

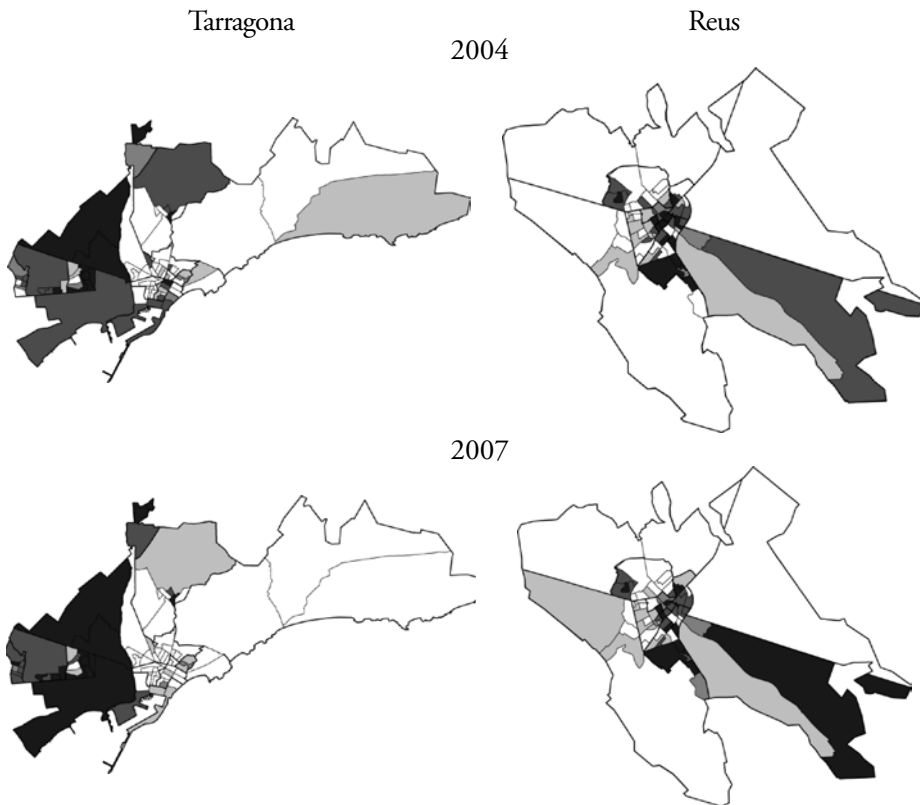
| Tarragona | ID | Reus | ID |
|---------------------|-----------|---------------------|-----------|
| Romania | 56,9 | Romania | 37,9 |
| Colòmbia | 50,6 | Bolívia | 52,5 |
| Xina | 69,9 | Colòmbia | 39,1 |
| Nigèria | 31,3 | Xina | 49,9 |
| Itàlia | 70,4 | Rep. Dominicana | 35,5 |
| Argentina | 61,0 | Equador | 40,5 |
| Bulgària | 50,4 | Itàlia | 48,0 |
| Pakistan | 56,9 | Senegal | 40,8 |
| Bolívia | 78,5 | Argentina | 46,9 |
| Equador | 51,3 | Brasil | 42,1 |
| França | 73,5 | Algèria | 39,8 |
| Algèria | 48,4 | Bulgària | 48,5 |
| Nascuts a Catalunya | 57,3 | Nascuts a Catalunya | 40,7 |
| Nascuts a Espanya | 49,2 | Nascuts a Espanya | 38,9 |

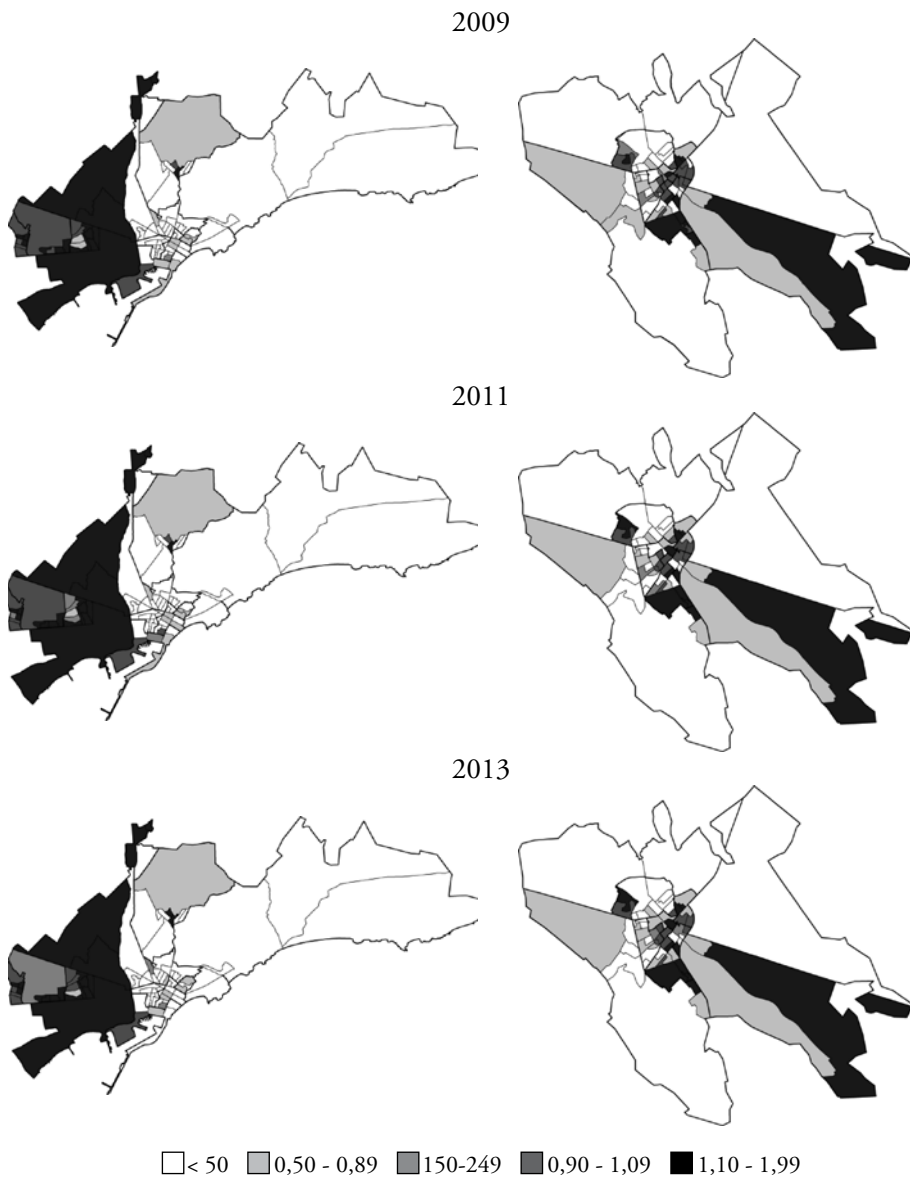
Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitantes (www.ine.es)

Si la simple distribució de la població marroquina en termes absoluts segons les seccions censals de residència ja perfilava les principals pautes residencials del col·lectiu en les dues ciutats, la representació del coeficient de segregació –a diferència dels indicadors de segregació i dissimilitud– permetrà conèixer afinadament en quines seccions censals existeix una menor o major represen-

tació del grup analitzat en relació a la mitjana del municipi. Els resultats obtinguts (fig. 2) confirmen les tendències que apuntàvem a l'inici d'aquest apartat: *a)* una evident continuïtat territorial entre les seccions censals dels barris amb sobrerrepresentació, *b)* a Tarragona les seccions del centre de la ciutat presenten una patent subrepresentació que s'aguditza a mesura que avancem cap als barris de llevant, i *c)* a Reus les seccions amb sobrerrepresentació no es limiten única i exclusivament a les zones perifèriques, sinó que també es deixen entreveure a diverses seccions del centre de la ciutat.

Figura 2. Coeficient de localització de la població de nacionalitat marroquina (1 de gener 2004-2013)





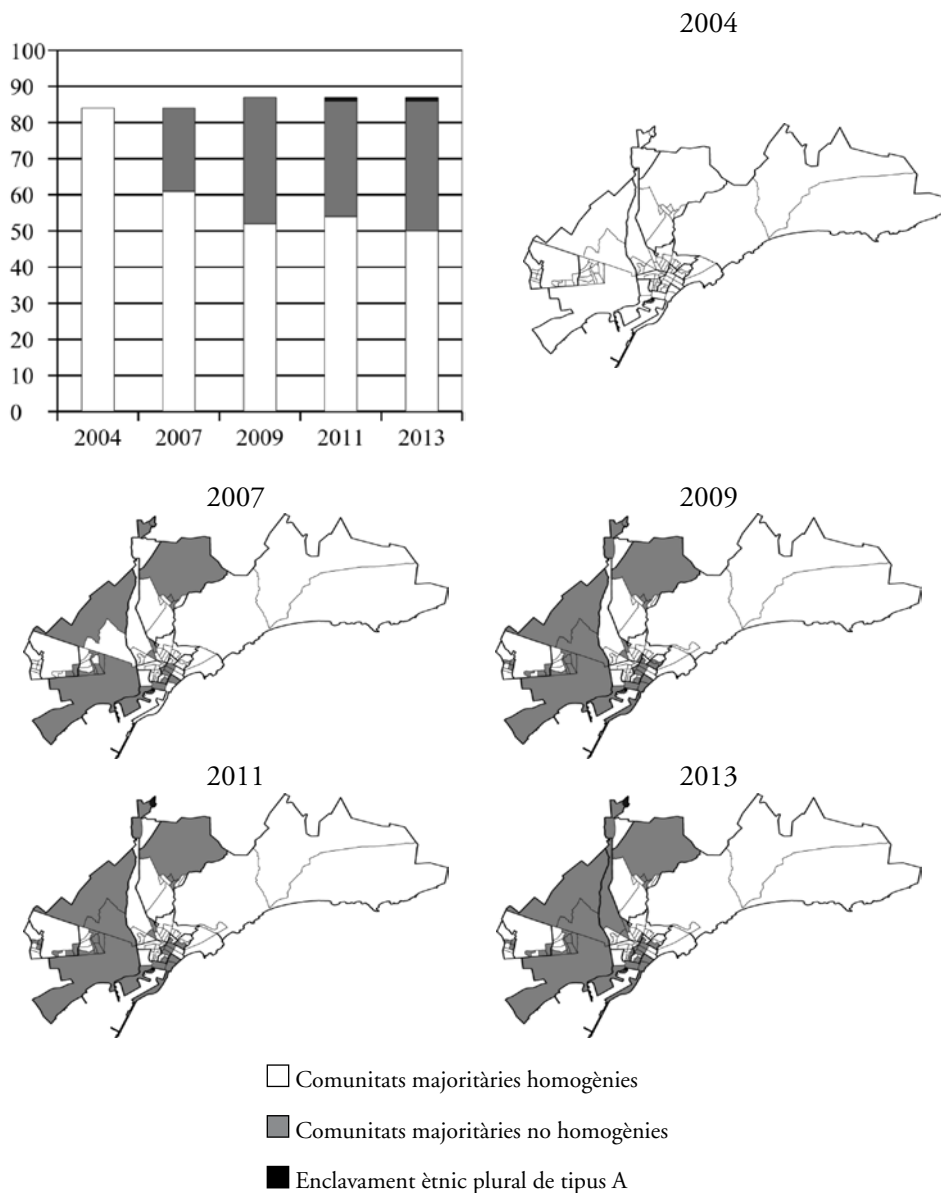
Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitantes (www.ine.es)

5. Hi ha enclavaments ètnics?

Arribats a aquest punt, cal preguntar-se si els nivells de segregació residencial que acabem d'analitzar per a la població de nacionalitat marroquina i, en menor mesura, per a la resta de nacionalitats, ha donat lloc a la formació d'enclavaments ètnics. Doncs bé, ara per ara els enclavaments ètnics a Tarragona i Reus són pràcticament inexistents. Segons la nostra definició d'enclavament ètnic, a escala de secció censal, tan sols una secció censal de les 161 analitzades als dos municipis (fig. 3 i 4) pot ser definida com a enclavament ètnic i, més concretament, pertanyeria als anomenats enclavaments ètnics plurals de tipus A, és a dir, aquells on la població de nacionalitat espanyola oscil·laria en termes percentuals entre un 30% i un 49%, mentre que un grup o més d'estrangers formarien, com a mínim, un 20% del total de la població, però cap aconseguiria més del 60% dins de la mateixa secció. Aquest enclavament, nascut durant la crisi econòmica, es localitza en el perifèric barri de Sant Salvador, al nord del terme municipal de Tarragona (fig. 3) i presenta, per als anys 2011 i 2013, la següent composició poblacional: hi viuen 1.671 persones (1.531 h. el 2013), el que representa l'1,25% del total de població (1,15% el 2013), un 51,35% dels quals (52,25% el 2013) són de nacionalitat estrangera, i entre ells el grup dels marroquins representa el 27,29% (28,61% el 2013), essent aquest el col·lectiu estranger més nombrós, amb àmplia diferència respecte del nigerià o el romanès, que en cap cas superen la barrera del 7%.

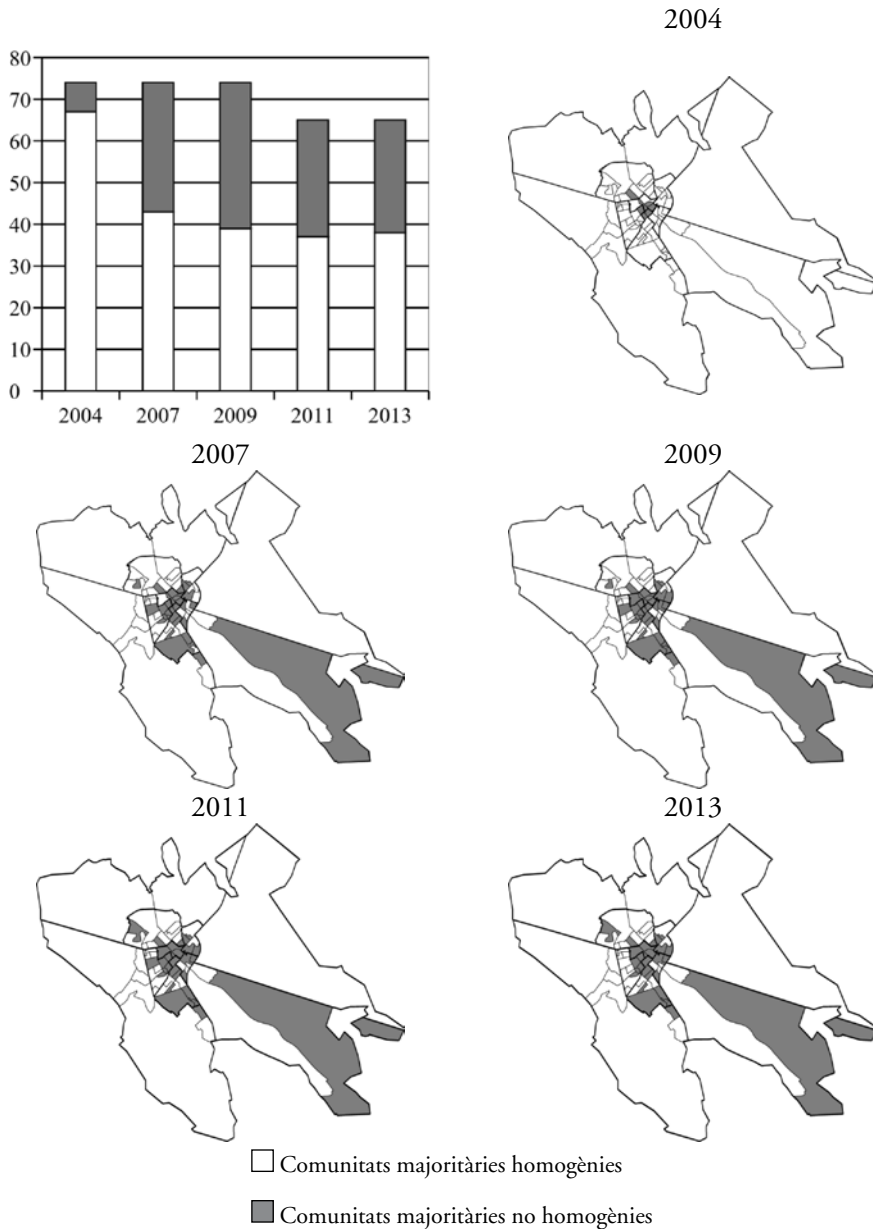
Igualment, si ens fixem en les figures 3 i 4, veiem que al llarg del període temporal que abasta el nostre estudi la major part de les seccions censals romanen com a comunitats majoritàries no homogènies, on la població de nacionalitat espanyola representa més del 80% de la població empadronada. Malgrat tot, amb el pas del temps, i com a resultat de la sostinguda arribada de població estrangera, moltes comencen a desaparèixer a favor de les no homogènies, en les quals del 50% al 80% de la població empadronada és de nacionalitat espanyola. Cal assenyalar també que la disposició en l'espai d'aquestes comunitats majoritàries no homogènies presenta una semblança amb les pautes d'assentament que protagonitza la població marroquina als dos municipis, o el que és el mateix: els barris on ha anat a parar gran part de la població estrangera.

Figura 3. Seccions censals segons la presència de comunitats majoritàries i enclavaments ètnics a Tarragona (1 de gener 2004-2013)



Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitantes (www.ine.es)

Figura 4. Seccions censals segons la presència de comunitats majoritàries i enclavaments ètnics a Reus (1 de gener 2004-2013)



Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitantes (www.ine.es)

6. Conclusions

D'aquest estudi comparatiu dut a terme per a les dues principals ciutats mitjanes del sud de Catalunya en matèria d'assentament de la població estrangera de nacionalitat marroquina, s'extreuen a continuació les principals conclusions.

Les pautes d'assentament de la població de nacionalitat marroquina a Tarragona i Reus es caracteritzen per un progressiu i accelerat procés d'agrupació en l'espai. El pas dels anys i l'increment continuat del nombre de residents d'origen marroquí consolida d'aquesta manera diverses àrees de concentració als barris perifèrics emergits arran de l'anterior onada immigratòria procedent de la resta d'Espanya durant el transcurs del segle passat, i que se situen en la part baixa de la jerarquia residencial d'ambdues ciutats. No obstant això, a la capital comarcal del Baix Camp, aquesta diferenciació en la distribució territorial és menys acusada gràcies a una considerable disseminació pel centre de la ciutat. L'explicació passa per referir-nos a les majors dificultats d'accés a l'habitatge d'aquest col·lectiu per motius ètnics i socioeconòmics, que els expulsen cap a localitzacions residencials menys favorables.

L'aplicació dels índexs de segregació ha permès contrastar, en el cas de la capital provincial, que la dispar disposició en el territori dels marroquins, sempre acompanyada de l'increment d'efectius, propicia un important i progressiu augment en els seus nivells de segregació residencial; més concentració en l'espai implica forçosament i inevitablement un major grau de segregació. Contràriament, a Reus, on la concentració existent és més matisada, la segregació residencial s'estabilitza al voltant dels mateixos nivells. Sigui com sigui, la segregació és una realitat típica i natural de la ciutat capitalista, un fenomen propi de la nostra identitat urbana, on fins i tot seria anòmal que hi fos absent, mentre la desigualtat urbana i social persisteixi.

Finalment, respecte a la formació d'enclavaments ètnics, si exceptuem un cas aïllat a Tarragona, a dia d'avui són inexistents, però no es descarta que en el futur el nombre de seccions censals que darrerament han esdevingut majoritàries no homogènies es puguin convertir en enclavaments ètnics. El procés podria agafar més volada, no tant per la migració internacional i interna o els processos de reagrupament familiar (que també), sinó pel comportament del creixement natural de la població immigrada.

Bibliografia

- ARBACI, Sonia (2007). "Ethnic segregation, housing systems and welfare regimes in Europe". *European Journal of Housing Policy*, núm. 7(4), p. 401-433.
- (2008). "(Re)Viewing ethnic residential segregation in Southern European cities: Housing and urban regimes as mechanisms of marginalisation". *Housing Studies*, núm. 23(4), p. 589-613.
- ARBACI, Sonia; Jorge MALHEIROS (2010). "De-segregation, suburbanisation and social exclusion of immigrants – Southern European Cities in the 1990s". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, núm. 36(2), p. 227-255.
- BAYONA, Jordi; Maria José BLANCO (2004). "Pautes d'associació en l'espai de la població de nacionalitat estrangera a Barcelona". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 43, p. 107-122.
- BAYONA, Jordi (2007a). "La segregación residencial de la población extranjera en Barcelona: ¿una segregación fragmentada?". *Scripta Nova: Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, núm. XI (235).
- (2007b). "Distribució territorial i característiques sociodemogràfiques de la població de nacionalitat estrangera en àmbits urbans: el cas de la ciutat de Barcelona". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 64, p. 7-33.
- BAYONA, Jordi; Antonio LÓPEZ (2011). "Concentración, segregación y movilidad residencial de los extranjeros en Barcelona". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 57(3), p. 381-412.
- BELL, Wendell (1954). "A probability model for the measurement of ecological segregation". *American Sociological Review*, vol. 32, p. 357-364.
- BOLT, Gideon; Pieter HOOIMEIJER; Ronald KEMPEN (2002). «Ethnic segregation in the Netherlands: new patterns, new policies?». *Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie*, núm. 93 (2), p. 214-220.
- BRUN, Jacques (1994). "Essai critiques sur la notion de ségrégation et sur son usage en géographie urbaine", dins Jacques BRUN; Catherine RHEIN. *La ségrégation dans la Ville*. Paris: L'Harmattan, p. 21-57.
- BURGESS, Ernest (1928). "Residential segregation in american cities". *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, núm. 140, p. 105-115.
- CHECA, Juan Carlos; Ángeles ARJONA (2006). "Inmigración y segregación residencial: aproximación teórica y empírica para el caso almeriense". *Migraciones*, núm. 20, p. 143-171.
- CHECA, Juan Carlos; Ángeles ARJONA; Francisco CHECA (2011). "Segregación residencial de la población extranjera en Andalucía, España". *Papeles de Población*, núm. 17(70), p. 219-246.
- DUNCAN, Otis; Beverly DUNCAN (1955a). "A methodological analysis of segregation indexes". *American Sociological Review*, núm. 29(3), p. 210-217.
- (1955b). "Residential distribution and occupational stratification". *American Journal of Sociology*, núm. 60 (5), p. 493-503.
- ECHAZARRA, Alfonso (2009). *Políticas públicas y segregación residencial de la población extranjera en la Comunidad de Madrid*. Madrid: Fundación Alternativas.
- (2010). "Segregación residencial de los extranjeros en el área metropolitana de Madrid. Un análisis cuantitativo". *Revista Internacional de Sociología*, núm. 68 (1), p. 165-197.
- FULLAONDO, Arkaitz (2008). "Epíleg. Una interpretació per a la comprensió", dins Joan Carles MARTORI; Karen HOBBERG. *Immigrants a les ciutats. Segregació i agrupació territorial de la població estrangera a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill; Editorial Mediterrània, p. 150-180.
- GALEANO, Juan; Albert SABATER; Andreu DOMINGO (2014) "Formació i evolució dels enclavaments ètnics a Catalunya abans i durant la crisi econòmica". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 60(2), p. 261-288.
- GUERMOND, Yves ; Gilles LAJOIE (1999). "De la mesure en géographie sociale". *L'Espace Géographique*, núm. 28 (1), p. 84-90.

- JAKUBS, John (1981). "A distance based segregation index". *Socio-Economic Planning Sciences*, núm. 15(3), p. 129-136.
- JOHNSTON, Ronald; David FORREST; Michael POULSEN (2002). «Are there ethnic enclaves/ghettos in English Cities?». *Urban Studies*, núm. 39 (4), p. 591-618.
- LAVÍA, Cristina (2008). "La segregación residencial de la población extranjera de Bilbao". *ACE: Arquitectura, Ciudad y Entorno*, núm. 8, p. 65-92.
- (2009). "Inmigración extranjera en Bilbao: una aproximación a la medida de la segregación residencial". *Zerbitzuan*, núm. 45, p. 83-98.
- MALHEIROS, Jorge (2002). "Ethnic cities: Residential patterns in the Northern European and Mediterranean metropolises. Implication for Policy Design". *International Journal of Population Geography*, núm. 8(2), p. 107-134.
- (2004). "Immigration and city change: the Lisbon metropolis at the turn of the twentieth century". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, núm. 30(6), p. 1065-1086.
- MALOUTAS, Thomas; Kuniko FUJITA (2012). *Residential segregation in comparative perspective*. Farnham: Ashgate.
- MARTÍNEZ, Almudena; Jesús LEAL (2008). "La segregación residencial, un indicador espacial confuso en la representación de la problemática residencial de los inmigrantes económicos: el caso de la Comunidad de Madrid". *ACE: Arquitectura, Ciudad y Entorno*, núm. 8, p. 53-64.
- MARTORI, Joan Carles; Karen HOBERG (2008). *Immigrants a les ciutats. Segregació i agrupació territorial de la població estrangera a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill; Editorial Mediterrània.
- MASSEY, Douglas; Nancy DENTON (1988). "The dimensions of residential segregation". *Social Forces*, núm. 67 (2), p. 281-315.
- MORGAN, Barrie (1975). "The segregation of socio-economic groups in urban areas: a comparative analysis". *Urban Studies*, núm. 12(1), p. 47-60.
- MORRILL, Richard. (1991). "On the measure of geographical segregation". *Geography Research Forum*, núm. 1 (11), p. 25-36.
- PARK, Robert Ezra (1924). "The concept of Social distance as applied to the study of Racial attitudes and Racial relations". *Journal of Applied Sociology*, núm. 8, p. 339-344.
- ROQUER, Santiago; Joan ALBERICH; José Ignacio MURO (2013). "Segregación residencial de la población extranjera en ciudades medias de la Cataluña no metropolitana", dins: Manuel VALENZUELA [ed.]. *Las ciudades españolas en la encrucijada: entre el boom inmobiliario y la crisis económica*. Madrid: Real Sociedad Geográfica, p. 335-385.
- SABATER, Albert; Jordi BAYONA; Andreu DOMINGO (2012) "Internal migration and residential patterns across Spain after unprecedented international migration", dins: Nissa FINNEY; Gemma CATNEY [eds.]. *Minority internal migration in Europe*. Ashgate: Farnham, p. 293-311.
- SABATER, Albert; Andreu DOMINGO; Juan GALEANO (2013). "La transformación de las comunidades mayoritarias y la formación y evolución de los enclaves étnicos en España". *Migraciones*, núm. 34, p. 11-44.
- WHITE, Michael (1983). "The measurement of spatial segregation". *American Journal of Sociology*, núm. 88(5), p. 1008-1018.
- WIRTH, Louis (1928). *The ghetto*. Transaction Publishers: Chicago.
- WONG, David (1993). "Spatial indices of segregation". *Urban Studies*, núm. 30(3), p. 559-572.
- (2008). "Spatial dependency of segregation indices". *The Canadian Geographer*, núm. 41(2), p. 128-136.